

Epiloog

Een half jaar na het afscheid van Ruud Lubbers als minister-president en het aftreden van Elco Brinkman als fractieleider biedt het CDA een troosteloze indruk. De aanhang is in 1994 bijna gehalveerd en neemt ook begin 1995 nog een afwachtende houding aan. Het doel van zestig kamerzetels, dat in de jaren tachtig bereikbaar leek, is verder weg dan ooit. Een hele generatie gezichtsbepalende politici is van het toneel verdwenen. De een stapte over naar een andere positie, de ander ging van een welverdiende rust genieten, een derde zal zijn ervaring nog gaan inzetten in de Eerste Kamer of in de luwte van de Strategische Beraadsgroep, die de partij in het leven riep om een nieuwe koers te zoeken. Enkelen – Jan de Koning en Ad Kaland – zijn overleden.

Met de moed der wanhoop zoeken de overblijvers naar manieren om zich te profileren en de aandacht van de tv-camera's te trekken. Het is soms aandoenlijk om te zien hoe CDA-vertegenwoordigers al klungelend hun weg zoeken. Het optreden van Enneüs Heerma, sinds augustus 1994 fractieleider in de Tweede Kamer, is aarzelend en tam. Een kleine illustratie. Op 2 maart 1995 discussieerde de Kamer over de aanleg van een stuk snelweg tussen Venlo en Roermond, de rijksweg A-73. Het paarse kabinet had gekozen voor een milieuvriendelijk tracé op de westoever van de Maas, de fracties van VVD en CDA waren voor een variant op de oostoever, wat ook de wens was van het Limburgse bedrijfsleven en het provinciebestuur. De avond vóór het debat verscheen Heerma in het televisieprogramma 'Den Haag Vandaag'. Toen interviewer Ferry Mingelen hem

vroeg of hij een motie zou indienen om zijn voorkeur kenbaar te maken, verzandde Heerma in omzeilende frasen. Mingelen herhaalde de vraag, en weer draaide de CDA-fractie leider erom heen. Pas toen hij de vraag voor de derde keer voorgelegd kreeg – ‘Komt u nu met een motie, of hoe zit het?’ – kwam na enkele inleidende zinnen stijfsjes het hoge woord eruit: ‘Ik heb het debat aangevraagd en volgens de mores van de Kamer ligt het dan ook in de rede dat ik met een motie kom.’ Mingelen was uiterst verbaasd over dit getreuzel en riep uit: ‘Het lijkt wel of u het met tegenzin doet!’ ‘Nee, nee, nee’, haastte de leider van ’s lands oppositiepartij zich te zeggen. Uiteraard kwam hij de volgende dag met zijn motie, die nog werd aangenomen ook. Maar de onhandigheid droop eraf. Heerma was een half jaar in functie, maar voelde zich nog steeds niet thuis in zijn nieuwe rol.

Enneüs Heerma werd in 1989 door de toenmalige partijvoorzitter Wim van Velzen gezien als veelbelovend, waard om in te ‘investeren’. De toekomst zag er in die tijd nog helder en overzichtelijk uit. Investeren betekende: maak hem opnieuw staatssecretaris of bevorder hem tot minister, niet: hij kan zich ontwikkelen tot een scherp debater, een felle opponent, een man die alert op vragen uit de media reageert. De CDA-fractie heeft in augustus 1994 met Heerma dus een verkeerde keuze gemaakt. Ze heeft een bestuurder aangewezen, voor wie ‘een goed afgewogen besluit’ het politieke doel is, niet iemand die polemiseert en chargeert, die een standpunt kiest en uitdraagt.

Men kan de fractie haar beslissing nauwelijks kwalijk nemen. Geen van de leden had immers enige ervaring met het oppositie voeren. Politiek bedrijven was mee-regeren, het waren altijd anderen die de regering bestreden. Het is voor een buitenstaander uiterst moeilijk te vatten hoe diep dit referentiekader in de CDA-hoofden geworteld is, hoezeer het regeren een tweede natuur is geworden, hoe moeilijk het een man als Enneüs Heerma valt om een eenvoudige vraag niet te beantwoorden in het verhullende en quasi-uitleggerige jargon van de bestuurder, maar met een simpel ‘ja’ of ‘nee’. Zijn reacties zijn de resultante van een cultuur, waarin de macht decennia lang het dagelijks brood was.

‘De macht zal je corrumperen’, waarschuwde de indrukwekkende Marga Klompé, in de jaren vijftig en zestig verschillen-

de malen minister van Maatschappelijk Werk (later: Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk), Ruud Lubbers eens. 'Zelfs als je dat beseft, zelfs als je probeert er goed mee om te gaan, het zal ook jou gebeuren.' Heeft de macht Lubbers en het CDA inderdaad bedorven? Hij was niet gewetenloos en machiavellistisch, hij zette de macht niet in voor persoonlijk gewin of voor andere lage doeleinden. Wel lijkt de voormalige premier het slachtoffer geworden van zijn bedrevenheid in de omgang ermee. Gedurende meer dan twaalf lange jaren bekwaamde hij zich alsmear verder in zijn rol. Als een ambachtsman werkte hij zich op van leerling tot gezel en meester. 'Werkende weg' – een van zijn favoriete uitdrukkingen – vergroeide hij met de finesses van zijn vak, werd hij één met het premierschap. Hij werd daarbij niet gedreven door groothedswaan of bezitterigheid, maar koesterde zijn vaardigheid als een geliefd stuk gereedschap dat men liever niet uit handen geeft.

En juist daar zat de valkuil. Als minister-president deed hij tweemaal, in 1986 en 1989, een 'herexamen'. Aangezien hij daar glansrijk voor slaagde, verwierf hij zich zelfs de grootmeesterstitel. Dat betekende echter niet dat hij ook over het vermogen beschikte te beoordelen of anderen zich in die richting zouden kunnen ontwikkelen. Misschien was eerder het tegendeel het geval. Bovendien heeft in de politiek het volk het laatste woord. De kiezer bepaalt elke vier jaar wie dat geliefde instrument van de macht mag hanteren, niet degene die er zo goed mee om kan gaan.

Lubbers' grootste fout, zo heeft hij *intimi* wel eens gezegd, was zijn keuze voor Elco Brinkman als opvolger. Daar ging echter nog een fout aan vooraf: de premier ging ervan uit dat de verantwoordelijkheid voor die keuze vooral bij hem lag. Daarmee zette hij het systeem van *checks and balances* in zijn eigen partij, dat zijn volgende fout wellicht had kunnen corrigeren, buitenspel. Toen steeds duidelijker werd dat Elco Brinkman ongeschikt was, waren eventuele tegenkrachten verlamd en bleken geen alternatieven meer voorhanden.

Hoe komt het dat Ruud Lubbers zich zó in Brinkman heeft vergist, en waarom liet het CDA zich dermate verlammen dat de enige uitweg de zelfvernietiging leek? In het nummer van *Vrij Nederland* dat toevalligerwijs is gedateerd op 23 januari 1993, de

roemruchte zaterdag van 'Bergschenhoek' stond een interview met de minister-president. Toen het ging over Brinkmans profileerdrijf en diens oproepen tot daadkracht, suggereerden de verslaggevers dat Lubbers uitging van de gedachte: dat gaat wel over als Brinkman premier wordt. Lubbers antwoordde: 'Ja. Per definitie. Dan zal het anders zijn, dan staat hij voor een andere taak.' Inderdaad blijkt ook uit andere aanwijzingen dat de premier meende dat Brinkman zich pas ècht hoefde bewijzen in zijn volgende baan. Het fractieleiderschap markeerde de fase van de basisschool in zijn opleiding tot machtspoliticus. In deze fase mocht de kroonprins gerust roepen wat hij maar wilde, als hij binnenskamers maar netjes meewerkte aan het handwerk der compromissen. Brinkman deed dat ook lange tijd, zodat er geen bewijs op tafel kòn komen van zijn werkelijke geschiktheid voor het vak.

Typerend is dat Lubbers' vertrouwen in zijn opvolger begin 1993, in Bergschenhoek, wel een deuk opliep, maar niet compleet verdween. In de week van het bami-akkoord toonde Brinkman nog zijn 'Januskop': hij deed wel stoer, maar toen puntje bij paaltje kwam, bleef hij in het gelid. Eind van dat jaar, bij het debat over het rapport-Buurmeijer, lag dat anders. Toen moest Brinkman zèlf, als leider van zijn fractie, een strategisch spel spelen en faalde hij jammerlijk. Tussen 1989 en november 1993 heeft Lubbers kortom met verkeerde ogen naar Brinkman gekeken. Toen hij zijn vergissing inzag, was het te laat.

De premier was niet de enige die zich vergiste. In de Tweede-Kamerfractie en in de partijtop waren sommigen er wel enigszins geërgerd over dat Lubbers vanuit zijn Torentje zijn eigen opvolging bedisselde, maar over zijn keuze bestond geen twijfel van betekenis. Men mocht Brinkman wel, hij deed niet moeilijk, hij vertolkte gedachten en gevoelens die bij de fractie leefden en hij kon het aardig vinden met Wim van Velzen. Goed, hij had misschien minder sterke kanten, maar die zouden hem niet van het premierschap afhouden. De vanzelfsprekendheid van de macht en de rotsvaste zekerheid dat het CDA de grootste politieke partij was en zou blijven, *en dus* ook de volgende premier zou leveren, vertroebelden een ècht kritische blik.

Achteraf kan men alleen maar het hoofd schudden bij zóveel naïeve verblindheid. Waarom hebben Lubbers en het CDA zich

niet afgevraagd of de positie van de partij in het politieke midden wel gediend zou zijn met een leider die overduidelijk rechtse, neoliberale ideeën had? Waarom hebben ze niet gekeken naar de manier waarop de voormalige minister van wvc leiding gaf aan de fractie – waar veel meer politiek-strategische management-kwaliteiten voor nodig zijn dan bij het *runnen* van een departement? Waarom is nooit serieus aan de orde geweest of Brinkmans electorale uitgangspunten wel klopten en of zijn stijl wel aansloot bij de behoeften van de CDA-aanhang? Met name over dit laatste klonken her en der kritische geluiden, maar tot fundamentele discussie leidden ze niet – laat staan tot actie.

De stelling dat een fractieleider-annex-kroonprins nu eenmaal moeilijk beïnvloedbaar of aantastbaar is, verklaart niet alles. Het is namelijk opvallend hoezeer de CDA-cultuur zich, na de fusie van 1980 en de zware ideologische disputen die daaraan voorafgingen, is gaan kenmerken door het ontwijken van mogelijke tweespalt. Wie de partijbladen doorneemt, krijgt de indruk van een levendige organisatie waarin iedereen openlijk zijn zegje kan doen. Maar de gebeurtenissen in 1993 en 1994 laten zien dat op cruciale momenten het belangrijkste on gezegd of half-uitgesproken bleef. Niet voor niets wordt in CDA-kring wel gerept van een eenheids-syndroom, geworteld in de rumoerige beginjaren van de partij. De verdeeldheid moest toen met harde hand worden onderdrukt en maakte plaats voor een cultuur waarin men wist wanneer te zwijgen.

Zo slaagde de partij erin haar interne spanningen te pacificeren. Onderhuids bleven de onopgeloste richtingenstrijd en de verschillen tussen de bloedgroepen voortbestaan, maar ze hoefden na 1982/83 niet langer op het scherp van de snede te worden uitgevochten. En godzijdank was er Ruud Lubbers als samenbindend symbool, die zorgde voor de zekerheid en de veiligheid van de macht. De vergelijking is door anderen al eens gemaakt: wat het koningshuis voor Nederland is, was Lubbers voor het CDA.

Elco Brinkmans zwakte was vooral gelegen in zijn gebrekkige zelfkennis, in zijn onvermogen zijn ambitie en ijdelheid te beheersen, en in zijn volledige gemis aan strategisch inzicht. Hij gedroeg zich – het is eerder in dit boek gezegd – met name op momenten waarop hij een verlies moest nemen, als een klein

kind. Het is niet toevallig dat hij zowel bij het bami-akkoord als bij het Buurmeijer-debat reageerde met beschuldigingen van 'valsspelen'. Ook op het verlies bij de verkiezingen van mei kijkt hij met een zekere verongelijkheid terug, bevestigen *insiders*. Zijn Grote Prijs is hem afgepakt, hemzelf treft geen blaam, in wezen is hij nog steeds overtuigd van zijn gelijk. Dat hij met zijn oproepen tot daadkracht, tot het durven nemen van moeilijke beslissingen eerder polariserend dan verzoenend werkte, verdedigt hij met het motto 'eerlijkheid'. Ironisch genoeg zou hij misschien beter uit de verf zijn gekomen als oppositieleider dan zijn opvolger.

Met zijn aversie tegen consensus-politiek zou Brinkman het als premier in dit land vermoedelijk niet lang hebben volgehouden. Men karakteriseert hem wel als 'eerder een bestuurder dan een politicus', maar juist een minister-president moet veeleer het laatste zijn, wil hij zijn coalitie gaande houden. Men kan Ruud Lubbers verwijten dat die het Torentjes-overleg en de cultuur van de bilateraaltes te ver heeft geperfectioneerd, ten koste van het openbare politieke debat. Zelf heeft hij ook wel toegegeven dat aan zijn pragmatische, verzoeningsgerichte aanpak het nadeel van een zekere mate van depolitisering kleefde, en dat dit heeft geleid tot een vermindering van de belangstelling van de burger voor de politiek. Maar waar Lubbers wellicht te véél gericht was op het verkrijgen van voldoende draagvlak voor beslissingen, was Brinkman van zins het belang daarvan juist te veronachtzamen, en blijmoedig 'knopen door te hakken'.

Toen Ruud Lubbers midden in de campagne van '94 in een brief klaagde dat het 'wij horen bij elkaar' niet meer zichtbaar werd gemaakt, gebruikte hij die uitdrukking niet voor niets. Met deze slogan drongen lokale afdelingen van KVP, CHU en ARP er in het midden van de jaren zeventig bij hun landelijke leiders op aan hun meningsverschillen terzijde te schuiven en nu eindelijk eens dat CDA tot stand te brengen. Begin jaren negentig leek het CDA weer uiteengevallen, maar dan in drie heel andere groepen: het smaldeel in de regering, de fractie, en de partij. De samenwerking tussen deze geledingen sloeg nergens meer op, hun leiders hanteerden ieder hun eigen agenda. Lubbers regeerde, Brinkman speelde kroonprins, Van Velzen werkte aan zijn *grand projet*, de modernisering en professionalisering van het partij-apparaat.

Het is niet vreemd dat het pas echt fout ging, toen deze agenda's in elkaar moesten worden geschoven: bij de voorbereiding van de verkiezingen. Op dat moment bleek dat Van Velzen geen werkelijk gezag genoot, en konden Lubbers en Brinkman tegenover elkaar komen te staan. Zij deden denken aan twee solisten en een dirigent, die bijeenkomen voor het geven van een concert dat ze nog nooit samen geoefend hebben. De ene solist speelde het al jaren *andante sostenuto* en deed dat ook nu weer, de ander zette in met een geforceerd *presto*, de dirigent kon niets anders bedenken dan het inschakelen van een metronoom. Het publiek verliet vervolgens maar liever de zaal.

Het CDA heeft letterlijk en figuurlijk zijn hoofd verloren. Er is geen politiek leiderschap, geen bindende figuur, geen duidelijk zichtbaar karakter meer. Wat rest is een traditie en een organisatie. In de jaren tachtig kwam het heil voor de partij van boven, van haar krachtige top. Nu daar de leegte overheerst, zal een mogelijk herstel zijn oorsprong moeten vinden in de lagere partijregioenen. Ook daar, in de afdelingen en Kamerkringen, is men aangeslagen, maar er is meer vitaliteit overgebleven dan in Den Haag. Deze infrastructuur zal echter doodbloeden als er niet opnieuw gezaghebbende en inspirerende leiders komen, die de kiezers aanspreken en die een koers kunnen uitzetten.

De beschikbaarheid daarvan vormde in 1986 de grote kracht van het CDA. Sindsdien is de kiezer alleen maar kritischer, ongebondener, en wantrouwender geworden. Het politieke midden is niet langer een comfortabele oase, maar een intensief bewerkte akker waarop alle vier de grote politieke partijen actief zijn. Dat zal het CDA dwingen tot een werkelijke profilering van de elementen die de partij van de andere onderscheiden. Daarin zal het thema van het 'sociale gezicht' een rol spelen, en het lijkt ook nauwelijks twijfel dat de interne discussie over de 'c' – het christelijke karakter – zal herleven. Als dat gebeurt, zal ook de afgrenzing ten opzichte van de kleine confessionele partijen, die nu profiteren van de malaise binnen het CDA, weer snel in beeld komen.

De tekenen wijzen vooralsnog overigens eerder op een kleinburgerlijke, conservatieve reactie, zoals blijkt uit het opduiken van oude thema's als het gezin, de zondagsrust, de kleinschaligheidsgedachte. Uit de toespraak die de nieuwe partij-

voorzitter Hans Helgers bij zijn aantreden op 4 februari hield, kon men zelfs de indruk krijgen dat het CDA voorzichtig aan wil haken bij tegen buitenlanders gerichte sentimenten. Het wordt dus nog zoeken naar de echte koers.

